Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 14–24.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 14–24.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.14-24>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94 (477.85):061.2 – 057.875]«187/1914»

© Аліна Колодій* (Чернівці)

УКРАЇНСЬКІ СТУДЕНТСЬКІ ТОВАРИСТВА ТА КОРПОРАЦІЇ В ЧЕРНІВЦЯХ У 70-х РОКАХ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

У статті висвітлено особливості діяльності українських студентських товариств та корпорацій в Чернівцях у 70-х роках ХІХ – на початку ХХ ст. Особливий наголос у дослідженні зроблено на питанні трансформації прагнень та ідейних переконань українського студентського руху Буковини, а також його внеску у піднесення українського національного відродження буковинців упродовж зазначеного періоду.

Ключові слова: студентські товариства, студентські корпорації, український студентський рух, Буковина, Чернівецький університет.

Alina Kolodii (Chernivtsi)

THE UKRAINIAN STUDENT COMMUNITIES AND CORPORATIONS IN CHERNIVTSI IN THE 70s OF 19th – EARLY 20th CENTURIES: FEATURES OF FUNCTIONING AND INFLUENCE ON NATIONAL REVIVAL

Abstract. The article highlights the peculiarities of functioning of the organized Ukrainian student movement in Chernivtsi in the 70s of the 19th – early 20th centuries, since the foundation of Chernivtsi University, when the first Ukrainian student association «Soiuz» was established, until the explosion of First World War and occupation of Bukovyna, which interrupted the activity of all student societies in the region. This movement was represented by such student communities as «Soiuz», «Moloda Ukraina», «Sich», «Pravoslavna akademiia», as well as corporations «Zaporozhe» and «Chornomore».

The study traces the transformation of ideological convictions and demands of the Ukrainian student movement in Bukovyna. The scientific research also traces the change in the vectors of functioning of these associations from ordinary educational work, which consisted of arrangement of multifarious events and meetings, to comprehensive activity, which began to acquire political character and became directed at shaping of the national and social consciousness of the Ukrainians of the Bukovynian region and their involvement in the struggle for their national rights. The article also points out the differences between the organizational foundations of Ukrainian student corporations and student communities in Chernivtsi.

The author also characterizes the cooperation of the Ukrainian student associations of Chernivtsi with the organized Ukrainian student youth of Galicia and Dnipro Ukraine. Special attention is dedicated to the influence of these societies on the Ukrainian national revival of Bukovyna. These organizations became the environment, in which a qualitatively new brain power was born, who subsequently occupied an important place in Ukrainian social, political, cultural, religious educational and scientific life.

Keywords: student communities, student corporations, Ukrainian student movement, Bukovyna, Chernivtsi University.

* аспірантка кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

В сучасних умовах глибокого культурного та політичного поділу українського соціуму постає гостра проблема пошуку ідей консолідації української нації. В даному контексті важливого значення набуває вивчення, деталізація та переосмислення власного минулого, в якому особливе місце належить історичному досвіду українського студентського руху Буковини 70-х років XIX – початку XX ст. Адже, спираючись на європейську практику та українські традиції, українські студентські об'єднання втілювали у своєму русі прагнення широких верств суспільства. До того ж, організоване українське студентство Буковини, відстоюючи власну національну ідентичність, мало значний вплив на розвиток загальнонаціонального руху українців.

Мета наукової розвідки полягає у дослідженні особливостей діяльності українських студентських товариств та корпорацій у Чернівцях в 70-х роках XIX – на початку XX ст. та їх впливу на українське національне відродження на Буковині.

Серед сучасних українських істориків вагомий внесок у дослідження розглядуваної проблеми зробили О. Добржанський¹, який на основі оригінальних матеріалів розкрив зародження та діяльність чернівецьких студентських товариств у контексті розвитку національного руху українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст., а також І. Дутчак², що у своїх наукових розвідках особливу увагу приділила організаційним особливостям та діяльності таких студентських об'єднань, як «Союз», «Молода Україна» та «Січ». Звертаючись до здобутків зарубіжної історіографії, варто згадати німецьких істориків Р. Вагнера³ та Е. Тучинського⁴, а також польського дослідника Е. Беджицького⁵, в працях яких висвітлено історію Чернівецького університету, зокрема діяльність німецьких та польських студентських товариств. Утім, варто відзначити, що діяльність українських студентських організацій залишилась поза їхньою увагою. Незважаючи на наявні праці про українські студентські товариства, досі ще немає окремого цілісного наукового дослідження історії українського студентського руху Буковини 70-х років XIX – початку XX ст.

Джерельна база наукової розвідки представлена неопублікованими документами Державного архіву Чернівецької області та матеріалами, розміщеними в газетах «Буковина» і «Краківські вісті», а також у ювілейних альманахах студентських об'єднань «Чорноморе» та «Січі» (Відень)⁶, в яких показано особливості функціонування українських студентських товариств на Буковині у досліджуваній період.

Розвиток українського національного відродження на Буковині значно прискорився з відкриттям університету у Чернівцях та появою організованого студентського руху. У своїх спогадах про студентське життя при Чернівецькому університеті буковинський громадський діяч І. Новосівський зазначив, що від початку свого існування «воно віддзеркалювало змагання за політичний вплив на Буковині», а «студентські організації діяли на базі національного принципу». На його думку, змагання української студентської молоді було найважчим, адже вона фактично самостійно мала розпочати з кристалізації власної національної свідомості, щоб потім перейти від національного до політичного усвідомлення⁷.

Перше легальне українське студентське товариство «Союз» було створене 7 жовтня 1875 р., через декілька днів після заснування вищого навчального закладу, в приміщенні товариства «Руська бесіда». Його засновниками стали студенти, що належали до свідомих українських сімей, а також члени студентських організацій з Галичини та Відня, що прибули до Чернівців на навчання, а саме: Д. Вінцковський, який став його першим головою, В. Ступницький, І. Семака, О. Кисілевський, Ю. Війчук, О. Шушковський та В. Вільчинський. 18 листопада товариство з нагоди свого створення та офіційного визнання австрійською владою влаштувало вечір танців, який відвідало чимало гостей, зокрема ректор університету К. Томащук, а також інші професори⁸.

Метою своєї діяльності організація визначила: «усовершеніе научное, поддержка духа товарищеского между членами общества, моральная и материальная помощь», зазначаючи, що «политическіи тенденції исключаются». Засобами для досягнення мети мали стати проведення наукових досліджень, створення часопису і бібліотеки, організація різноманітних заходів та ін.⁹. У статуті «Союзу» зазначено, що товариство складалося з членів: дійсних, основателів, почесних та спонсуючих¹⁰. Зокрема, до почесних членів товариства свого часу належали В. Продан, С. Воробкевич, Ю. Федькович, О. Кониський, О. Попович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, О. Кобилянська та ін.¹¹.

На початках свого існування основною формою діяльності товариства було проведення вечорниць та зборів, на яких збиралось багато українців. Виняткове значення мали щорічні загальні збори з особливою програмою, які влаштовувались в річницю заснування «Союзу». Зокрема, на них голова звітував про здійснену діяльність товариства, співав студентський хор та виступали з патріотичними промовами відомі чернівчани. Такі зібрання були чи не єдиною можливістю згуртувати свідомих українців та тих, хто допомагав українській справі, незалежно від віку, походження чи віри¹².

Як відзначив член «Союзу» В. Сімович у той час, учасники товариства: «кидаються на всі боки, збирають підмоги, закладають бібліотеку, основують читальню, починають видавати коштом товариства метелики, а всюди маніфестують ся Русинами, щоб задокументувати, що Буковина – се не виключно волоський край, політий зверху німецькою культурою»¹³.

На початках існування товариства в його лавах домінували москвофіли, однак вже тоді було чимало національно свідомих студентів, під впливом яких «Союз», зокрема, закупив нові видання творів Т. Шевченка (грудень 1877 р.) та іменував «членом-основателем» товариства М. Драгоманова (грудень 1876 р.)¹⁴.

Під кінець 70-х років позиції москвофілів в організації поступово почали слабшати, і вже у 1879 р. її провід опинився в руках національно свідомих студентів на чолі зі С. Смаль-Стоцьким. Під час головування Смаль-Стоцького відбулось особливе пожвавлення діяльності товариства: частіше організовувались студентські зібрання та вечорниці, театральні вистави, вокально-декламаторські вечори та концерти, на яких збиралась українська еліта, включно з університетськими професорами. Зокрема, у 1880 р. «Союз» влаштував свято в пам'ять про скасування панщини, а в 1882 р. – на честь Т. Шевченка. В той час при товаристві почав діяти «Літературно-історичний кружок». Також при товаристві функціонував студентський хор, в якому, як вважав С. Смаль-Стоцький, мали бути задіяні всі «союзівці», адже, на його думку, українська пісня є найкращим засобом для пробудження української свідомості не лише народу, але й малосвідомого на той час українського студентства. Окрім цього, при «Союзі» діяв аматорський театральний гурток, який організовував вистави «Наталка Полтавка» і «Шельменко-денщик». Члени товариства нерідко влаштовували концерти та театральні вистави в різних селах і містечках Буковини¹⁵. Намагаючись прихилити до себе шкільництво, в 1882 р. вони декілька разів їздили з виставами до Кіцманя з метою відкриття української гімназії¹⁶. На думку І. Новосівського, така жвава діяльність сприяла піднесенню українських настроїв, а також бажанню до подальшої праці для свого народу¹⁷.

Після виїзду С. Смаль-Стоцького до Відня, діяльність організації дещо послабила свою активність. Все ж, «союзівці» та їхні прибічники зробили тоді чимало. Саме в той час з лав товариства були виключені москвофіли. Останні згодом заснували свою організацію під назвою «Буковина» (у 1894 р. перейменоване на «Карпатію»), яка, втім, на той час не відігравала в студентському русі буковинців важливої ролі¹⁸. Вже в грудні 1886 р. керівництво «Союзу» прийняло постанову, що все діловодство й листування має вестися українською мовою¹⁹. В той час члени товариства також організовували вечорниці з танцями, театральні вистави та музично-декламаторські вечори у краї²⁰. Важливою подією в житті українських студентів Буковини було відзначення 30 листопада 1885 р. 10ї річниці «Союзу», з нагоди якої було видано «Буковинський альманах»²¹, а також організовано студентський з'їзд 3 серпня 1885 р., у якому взяли участь представники студентства з Києва, Львова, Кракова та Відня²².

Діяльність організації активізувалась у 1891–1894 рр., коли до неї долучились нові члени²⁹. В той час товариство стало співвидавцем «Бібліотеки для руської молодіжи», а також відновило діяльність «Наукового кружка». Визначаючи цілі організації, його голова О. Колесса зазначив, що окрім пізнання рідної історії, літератури та культури, «не будемо спускати з ока й тих здобутків людського духа взагалі, котрі б нам вказували, що ми крім того, що єсьмо Русинами – українцями, єсьмо також людьми, членами просвіченої суспільности XIX віку»²³. У 1892 р. «Союз» став ініціатором скликання з'їзду українських студентів у Львові. У 1895 р. з нагоди 20-ї річниці існування товариства було організовано традиційний ювілей, у якому, зокрема, взяли участь представники львівської «Академічної громади» та місцевих представників інших національностей²⁴.

В умовах розгортання процесу українського національного відродження з середини 90-х рр. український студентський рух почав набувати політичного характеру. Відтак до головних програм-

них вимог студентства були включені зміни соціально-економічного та політичного устрою на українських землях, скасування національних утисків українців Російською та Австро-Угорською імперіями. Безсумнівно, нові радикальні погляди здобули своїх прибічників і серед українських студентів Чернівецького університету, які прагнули включитися у боротьбу за національні та соціальні права²⁵.

Будучи під впливом загального національного пожвавлення, представники «Союзу» брали участь у вічу 1899 р. в справі створення українського університету у Львові, а також в історичному з'їзді в липні 1900 р. у Львові, на якому Л. Цегельський виголосив ідею самостійної України. В той період «союзівці» разом з «Академічною громадою» займалися підготовкою ювілею скасування панщини та з'їзду українського студентства в Києві, а також взяли участь у сторічному ювілеї відродження української літератури в Чернівцях та у Львові²⁶. Варто відзначити, що у 1899 р. «Союз» став членом «Наукового товариства ім. Шевченка», що засвідчувало тісні зв'язки між обома організаціями²⁷.

Все ж радикальні погляди сприйняли не всі члени «Союзу», а розбіжності в поглядах поступово призвели до внутрішньої боротьби між двома таборами з регіональним забарвленням: так званими «радикалами» та «народовцями». До першої групи належали переважно галичани з більш радикальними поглядами, які в організаційному плані були зорієнтовані на львівську «Академічну громаду». Другу групу представляли автохтонні буковинці, що дотримувалися ідей, вироблених старшими народовцями, водночас їм подобались німецькі звичаї. На їхню думку, якщо і варто було змінити організаційні засади товариства, то взірцем мали стати інші студентські об'єднання краю²⁸.

Незабаром конфлікт між народовцями і радикалами призвів до розколу: в листопаді 1900 р. 16 членів вийшли із «Союзу» і заснували нову організацію «Молода Україна». Першим головою товариства став В. Сімович, згодом його замінив на посаді Л. Когут²⁹.

Варто відзначити, що поділ на дві організації призвів до ще більшої конфронтації в українських студентських колах, але водночас став і стимулом до більш активної діяльності. Відтак новостворена «Молода Україна» розпочала свою роботу з проведення великого інавгураційного концерту та святкування, на якому з вітальними промовами виступили від імені студентської молоді зі Львова В. Старосольський, член «Академічної громади», від імені українських студентів з Кракова – В. Гаморак, від імені української молоді з Відня – М. Галушинський³⁰. Метою діяльності товариства було визначено здобуття політичної незалежності українського народу, також наголошувалось на тому, що воно не визнає територіальних кордонів, які розділяють українців³¹.

Головним напрямком діяльності товариство визначило національне виховання широких верств населення, яке здійснювалося шляхом організації різноманітних заходів: концертів, літературно-художніх вечорів, вечорниць з танцями. Окрім цього, члени організації влаштовували зустрічі з українськими письменниками, художниками, композиторами та артистами³². При «Молодій Україні» з ініціативи В. Сімовича було засновано видавництво з такою ж назвою, яке випустило кілька публікацій³³. Товариство підтримувало зв'язки з такими націоналістично налаштованими товариствами, як «Академічна громада», «Основа» (Львів), «Ватра» (Львів), «Січ» (Відень)³⁴, налагодило відносини із студентами Наддніпрянщини, організувавши спільне віче з питання утисків українського студентства в Російській імперії. Представники організації, будучи членами товариств «Зоря», «Боян», «Міщанська читальня», регулярно влаштовували лекторії для школярів та місцевих жителів³⁵.

Як зазначає дослідник О. Добржанський, до заслуг товариства варто врахувати і те, що від того часу в буковинському краї почалось поширення слів «українці», «українська мова» та «український народ» – замість «русини», «руська мова» та «руський народ»³⁶.

У той самий час, члени «Союзу» регулярно проводили зустрічі з мешканцями Чернівців, співпрацювали з іншими громадськими організаціями, виступали з лекціями, концертами та виставами в селах.

В умовах наростання москвофільських настроїв, зокрема серед чернівецьких гімназистів, члени «Союзу» та «Молодої України» попри деякі непорозуміння та розбіжності у поглядах поступово налагодили контакти і вже 27 жовтня 1902 р. вирішили об'єднатися в нове студентське товариство «Січ». Новостворене об'єднання одразу розгорнуло всебічну діяльність. Однією з найбільших заслуг стала участь його членів у відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 1903 р., на якому виступ В. Сімовича надзвичайно тепло сприйняли студенти Наддніпрянщини³⁷. Втім, незабаром

старі конфлікти в товаристві між буковинською та галицькою групами знову впливали на поверхню. Вже на початку 1904 р. перша група на чолі з П. Климом і Т. Галіпом відновила товариство «Союз». Від цього часу і до початку Першої світової війни об'єднання, гуртуючи в своїх лавах студентів з поміркованими громадсько-політичними поглядами, займалось активною діяльністю. Зокрема, було видано два альманахи про своє товариство: перший присвячений 1875-1903 рр., другий – 1903-1910 рр.³⁸.

Щодо об'єднання «Січ», то воно, після відокремлення буковинської групи, розпочало плідну роботу щодо піднесення національної свідомості серед сільського населення. «Січ» активно включилась в організацію по буковинських селах відділів пожежно-руханкового товариства «Січ». Разом із згаданим пожежно-руханковим товариством, студентська «Січ» сприяла заснуванню Радикальної партії на Буковині (1906 р.)³⁹. Студентський хор та драматичний гурток товариства їздили з концертами та виставами по селах. Великим успіхом увінчалися два концерти 1907 р. на честь Б. Хмельницького⁴⁰, а також участь разом з іншими об'єднаннями в організації ювілею відомого українського композитора М. Лисенка у Чернівцях 1905 р., на якому він сам був присутній⁴¹.

Члени «Січі» намагались підтримувати тісні зв'язки зі студентами з Наддніпрянської України та Галичини. У 1905 р. товариство приймало в себе студентів з Наддніпрянщини, 1907 р. збирало пожертви для заарештованих львівських студентів. У 1910 разом з іншими українськими студентськими організаціями «Січ» тепло вітала на Буковині В. Винниченка, який приїхав разом зі студентами зі Львова для проведення вистави свого твору «Базар». За сприяння М. Кордуби і Я. Весоловського, «Січ» видавала брошури з різних напрямків українознавства під назвою «Бібліотека», а також гумористичний часопис «Січове слово» (1904 р.). При організації також існувала бібліотека, що в 1910-х рр. була однією з найбільших на Буковині.

Члени товариств «Січ» та «Союз» брали активну участь у I та II Всестудентських з'їздах 1909 і 1913 рр. у Львові, на яких ознайомилися із діяльністю молодіжних організацій Галичини і на початку 1914 р. сприяли появі «Пласту» на Буковині⁴². Варто зазначити, що на I з'їзді було прийнято рішення про заснування загального студентського об'єднання «Українського студентського союзу», що засвідчило політичну та організаційну зрілість українського студентського руху на теренах Австро-Угорської імперії. На II з'їзді одним з головних постало питання необхідності військового вишколу української молоді перед можливою війною між Австро-Угорською та Російською імперіями. Також на ньому лунали заклики до активної політичної діяльності по обидва боки кордону⁴³.

Варто зазначити, що на початку XX ст. зі збільшенням чисельності українських студентів у Чернівецькому університеті було покладено початок й організаційній диференціації студентських формацій. Відтак українські студенти теологічного факультету, які свого часу були членами «Союзу», у 1907 р. створили окрему конфесійну студентську організацію «Православна академія» на чолі з П. Катеринюком. Товариство ставило собі за мету розвивати українське громадське життя в патріотичному дусі, вивчати українську історію, літературу, музику тощо. «Православна академія» мала великий вплив на релігійно-освітнє життя української молоді на Буковині. Члени товариства проводили по буковинських селах лекції з української історії, літератури, церковного та громадсько-політичного життя, організовували релігійні концерти, свята для української молоді. Серед завдань організації була підготовка кваліфікованих українських духовних кадрів. Професорами факультету теології згодом стали такі члени цього товариства, як Ф. Григорій, С. Смерека, К. Бриндзан та ін.⁴⁴.

Зауважимо, що від початків існування Чернівецького університету далеко не всі українські студенти прагнули стати членами українських студентських організацій. Чимало з них вступали у «буршівські» корпорації німецького зразка («буршеншафти»), зокрема в «Австрію» та «Готію», для яких було характерно носіння відзнак (шапки і стрічки), бій на шаблях, влаштування свят, співання серенад і т.д. Для того, щоб не допустити денаціоналізації української молоді, свідомі українські студенти створили українську корпорацію «Запороже», а згодом і «Чорноморе» за зразком німецьких буршеншафтів, однак з чисто українськими традиціями козацьких часів⁴⁵. Ці товариства мали свої власні гасла: «Запороже» – «Борімося – поборимо!», а «Чорноморе» – «Честь, Україна, товарицькість»⁴⁶.

У цих українських формаціях, на відміну від інших українських студентських організацій, була особлива система членства. Усі члени поділялися на звичайних: юнаків, козаків, неактивних коза-

ків, батьків; а також на надзвичайних: почесних батьків, допомагаючих членів і «конкнайпантів». Студент, вступаючи до товариства як юнак, складав присягу та обирав собі побратима – козака, який займався його вихованням. Згодом юнак, щоб стати козаком, мав здати спеціальний «козацький іспит», що складався з українознавчих предметів: історії, географії та літератури України, статуту і правильника (регламенту) козацтва, кодексу честі, правил двобою (особливо в «Запороже») та українських пісень. Маючи шість семестрів стажу в козацтві, кожен козак по закінченню університету мав право бути перенесеним у стан «неактивних козаків», які не були зобов'язані брати участь у всіх заходах товариства. За певні заслуги в «козацтві» чи перед українським суспільством Козацька рада переводила «неактивних козаків» у «батьки», радників старшини та Козацької ради. Почесними членами товариства іменували за особливі заслуги перед українцями. Зокрема, серед них у «Запороже» були М. Василько, О. Попович; у «Чорноморе» – О. Кобилянська, В. Гузар й ін. Допомагаючі члени підтримували товариства фінансово. Школярі, що прагнули долучитися до діяльності товариств, ставали «конкнайпантами»⁴⁷.

На відміну від інших студентських товариств, де керівними органами були виділ на чолі з головою та збори, керівництво в корпораціях здійснювали старшина і чотири категорії рад: Генеральна рада козацька – найвищий орган, на ній вирішувались всі важливі організаційні питання; Надзвичайна генеральна рада козацька – законодавчий орган, що змінював статут і правильник та вирішував організаційні справи; ради юнаків, що мали більш вишкільно-інформативний характер; на Раді батьків старший козацтва повідомляв про важливі справи товариства. Виконавчим органом була старшина на чолі зі «старшим» козацтва. Старший разом із старшим юнаків представляли товариство назовні⁴⁸.

Особлива увага в корпораціях приділялась вихованню членів та загартуванню духу й тіла, тому важливе значення надавалось спорту, зокрема вправам двобою на шаблях⁴⁹.

Першою українською корпорацією на Буковині було «Запороже», процес створення якого дещо затягнувся в часі. Остаточне оформлення товариства відбулось у 1910 р. На першій Генеральній раді козацькій, що відбулася 10 травня 1910 р., затверджено статут і вибрано старшину на чолі з Т. Галіпом. До основних принципів, на яких виховувались члени «Запороже», належали захист своєї національної і особистої честі, а також принесення користі своєму суспільству⁵⁰.

Інші студентські товариства досить неприхильно прийняли появу «Запороже», зокрема ті, що негативно ставились до боїв на шаблях. Утім, окрім корпораційної практики, воно від початків свого існування займалось і громадською та культурно-просвітньою діяльністю як у Чернівцях, так і в інших містечках та селах Буковини⁵¹. Згодом «Запороже» здобуло прихильників навіть серед старшого громадянства. Відтак перед початком Першої світової війни в рядах товариства було чимало відомих політичних та громадських діячів Буковини, зокрема М. Василько, О. Попович, професор О. Калужняцький та ін.⁵².

При «Запороже» діяли театральний гурток та студентський хор, які часто виступали по селах. Члени товариства долучались до організації у сільській місцевості пожежно-спортивних «Січей», читалень, ощадних кас, кооперативів, а для чернівецького міщанства створили робітниче товариство «Гайдамаки».

У 1913 р. через деякі непорозуміння між членами «Запороже» частина членів покинула товариство і створила власну студентську корпорацію «Чорноморе»⁵³. До завдань товариства належали: виховання зі своїх членів гідних і чесних українських громадян; надання всебічної духовної, культурної та матеріальної допомоги своїм членам в їх прагненні здобути вищу освіту; сприяти піднесенню боротьби за культурні і політичні права українського народу. Однак ця нова студентська корпорація не мала достатньо часу та можливостей розгорнути широку діяльність⁵⁴.

З вибухом Першої світової війни та окупацією Буковини перервалась діяльність всіх студентських товариств у Чернівцях. Члени студентських об'єднань пішли на фронт, а згодом взяли активну участь в українських визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр. Чимало з них віддали своє життя в боротьбі за українську незалежність, а решта, коли встояти вже не було духу, повернулися на навчання, «щоб там кувати духову зброю в обороні Батьківщини»⁵⁵.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновки, що український організований студентський рух в Чернівцях, представлений такими студентськими об'єднаннями як «Союз», «Молода Україна», «Січ», «Православна академія», «Запороже» та «Чорноморе», в процесі свого розвитку

впродовж 70-х років XIX – початку XX ст. трансформував свої ідейні переконання та вимоги, а також вектори своєї діяльності від звичайної просвітньої праці до всебічної роботи, спрямованої на формування національної та суспільної свідомості українців. Значний вплив на цей рух справили тісні контакти та активна співпраця з організованою студентською молоддю Галичини та Наддніпрянщини. Українські студентські товариства були в авангарді прокладання шляхів українського національного відродження на Буковині. Ці об'єднання стали тим середовищем, в якому народжувалась якісно нова еліта і з якого вийшло багато здібних та талановитих людей, що займали важливе місце в українському громадсько-політичному, культурному, релігійному та науковому житті.

¹ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.* [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], Чернівці, Золоті литаври, 1999, 574 с.

² І. Дутчак, *Українське студентське товариство «Молода Україна» у Чернівцях (1901 – 1902 pp.)* [The Ukrainian student society «Moloda Ukraina» in Chernivtsi (1901 – 1902)] in «Питання історії України: Збірник наукових статей», Чернівці, Золоті литаври, 1999, т. 3, с. 270 – 276; І. Дутчак, *Участь українського студентства Буковини в загальноукраїнському студентському русі в другій половині XIX – на початку XX ст. (До 125-річчя заснування Чернівецького університету)* [The participation of Ukrainian students of Bukovyna in the All-Ukrainian student movement in the second half of XIXth – early XXth centuries. (To the 125th anniversary of Chernivtsi University)] in «Питання історії України: Збірник наукових статей», Чернівці, Золоті литаври, 2000, т. 4, с. 273 – 278; І. Дутчак, *Організаційні засади українського студентського товариства «Союз» у Чернівцях (1875 – 1914 pp.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)] in «Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія», за заг. ред. проф. М. Алексієвця, Тернопіль, 2002, вип. 2, с. 16-22.

³ R. Wagner, *Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten Universität in Czernowitz* [Alma mater Francisco Josephina. The German-speaking national university in Chernivtsi], München, 1979, 427 S.

⁴ E. Turczynski. *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit: zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäischen geprägten Landschaft* [History of Bukovyna in the modern era: the social and cultural history of Central Europe dominated land], Wiesbaden, 1993, 260 s.

⁵ E. Biedrzycki, *Historia polaków na Bukowinie* [The history of Poles in Bukovyna], Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1973, 261 s.

⁶ *Альманах для відзначення стосеместрового ювілею українського академічного козацтва «Чорноморе» – Чернівці 1913-1963* [Almanac commemorating the one hundred semester jubilee of the Ukrainian student fraternity «Chornomore» in Chernivtsi 1913-1963], Нью-Йорк – Філадельфія, 1963, 54 с.; *Січ. Альманах в пам'ять 40-х роковин оснований товариства «Січ» у Відні* [Sich. Almanac commemorating the 40th anniversary of the founding of the «Sich» Society in Vienna], Львів, 1908, 538 с.

⁷ І. Новосівський, *Дещо з життя українських студентських організацій моїх часів (Спогад)* [Something from the life of Ukrainian student organizations of my times (Memories)] in «Альманах для відзначення стосеместрового ювілею українського академічного козацтва «Чорноморе» – Чернівці 1913-1963», Нью-Йорк – Філадельфія, 1963, с. 21-22.

⁸ Державний архів Чернівецької області (Далі – ДАЧО) [The State Archive of Chernivtsi region (Onwards – DACHO)], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 2 *Протоколи засідань загальних зборів товариства «Союз»* [The proceedings of the general meeting of the society «Soiuz»], арк. 2-3.

⁹ ДАЧО [DACHO], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 1 *Статут товариства* [The articles of society], арк. 24.

¹⁰ ДАЧО [DACHO], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 1 *Статут товариства* [The articles of society], арк. 4.

¹¹ ДАЧО [DACHO], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 15 *Списки членів товариства* [Lists of society members], арк. 32-34.

¹² В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], Мюнхен, 1994, с. 53.

¹³ В. Сімович, *Розвиток студентського життя в Чернівцях* [Development of student life in Chernivtsi] in «Січ. Альманах в пам'ять 40-х роковин оснований товариства «Січ» у Відні», Львів, 1908, с. 504.

¹⁴ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students] in «Буковина. Її минуле і сучасне», під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського, Париж – Філадельфія – Дітройт, Зелена Буковина, 1956, с. 775-776.

¹⁵ І. Новосівський, *Степан Смаль-Стоцький – український громадський діяч на Буковині* [Stepan Smal-Stotskyi – Ukrainian public figure in Bukovyna] in «Збірник філологічної секції Наукового товариства імені

Шевченка: На пошану сторіччя народин Степана Смаль-Стоцького», Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1960, т. 28, с. 7374.

¹⁶ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 777.

¹⁷ І. Новосівський, *Степан Смаль-Стоцький – український громадський діяч на Буковині* [Stepan Smal-Stotskyi – Ukrainian public figure in Bukovyna], с. 74.

¹⁸ І. Новосівський, *Декілька основних даних з історії українського студентського руху на Буковині* [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna] in «Альманах для відзначення стосеместрового ювілею українського академічного козацтва «Чорноморе» – Чернівці 1913-1963», Нью-Йорк – Філадельфія, 1963, с. 31.

¹⁹ І. Новосівський, *Степан Смаль-Стоцький – український громадський діяч на Буковині* [Stepan Smal-Stotskyi – Ukrainian public figure in Bukovyna], с. 74.

²⁰ *Буковина* (Чернівці) [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, н. 13, 1 липня, с. 5; *Буковина* (Чернівці) [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, н. 23, 1 грудня, с. 5.

²¹ *Буковина* (Чернівці) [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, н. 23, 1 грудня, с. 5; *Буковина* (Чернівці) [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, н. 24, 15 грудня, с. 5-6.

²² В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], с. 55-56.

²³ ДАЧО [DACHO], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 6 *Протоколи засідань «Наукового Кружка» академічного товариства «Союз»* [The proceedings of «Naukovyi Kruzhok» meetings of student society «Soiuz»], арк. 1.

²⁴ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 780.

²⁵ І. Дутчак, *Організаційні засади українського студентського товариства «Союз» у Чернівцях (1875 – 1914 рр.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)], с. 19-20.

²⁶ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 781.

²⁷ ДАЧО [DACHO], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 18 *Листування з українським студентським союзом «Січ» у Відні про склад управи товариства «Січ» та повідомлення про прийом товариства в члени «Наукового товариства ім. Шевченка» у Львові* [Correspondence with the Ukrainian Student Union «Sich» in Vienna about the management complement of the society «Sich» and notification about the acceptance of the society in the members of «Shevchenko Scientific Society» in Lviv], арк. 6.

²⁸ І. Дутчак, *Організаційні засади українського студентського товариства «Союз» у Чернівцях (1875 – 1914 рр.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)], с. 19-20.

²⁹ ДАЧО [DACHO], ф. 1014 Академічне товариство «Молода Україна» м. Чернівці, оп. 1, спр. 1 *Протоколи засідань членів товариства за 1901-1902 рр.* [The proceedings of the society members meetings for the 1901-1902 years], арк. 1, 3, 10.

³⁰ ДАЧО [DACHO], ф. 1014 Академічне товариство «Молода Україна» м. Чернівці, оп. 1, спр. 1 *Протоколи засідань членів товариства за 1901-1902 рр.* [The proceedings of the society members meetings for the 1901-1902 years], арк. 1.

³¹ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.* [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], с. 253.

³² І. Дутчак, *Українське студентське товариство «Молода Україна» у Чернівцях (1901 – 1902 рр.)* [The Ukrainian student society «Moloda Ukraina» in Chernivtsi (1901 – 1902)], с. 273.

³³ Кордуба М. *Василь Сімович на Буковині. Жмут спогадів* [Vasyl Simovych in Bukovyna. Cluster of memories] in *Краківські вісті* (Краків), 1944, 22 березня. URL: <https://zbruc.eu/node/87981>

³⁴ І. Дутчак, *Участь українського студентства Буковини в загальноукраїнському студентському русі в другій половині XIX – на початку XX ст.* [The participation of Ukrainian students of Bukovyna in the All-Ukrainian student movement in the second half of XIXth – early XXth centuries.], с. 274.

³⁵ В. Сімович, *Розвиток студентського життя в Чернівцях* [Development of student life in Chernivtsi], с. 522.

³⁶ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.* [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], с. 255.

³⁷ В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], с. 58.

³⁸ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 781-782.

³⁹ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 786.

⁴⁰ В. Сімович, *Розвиток студентського життя в Чернівцях* [Development of student life in Chernivtsi], с. 529-530.

⁴¹ В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], с. 58.

⁴² А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 786-787.

⁴³ Р. Кузьмин, *Український студентський союз: центральний координаційний орган студентських товариств Галичини в 1909-1914 роки* [Ukrainian Student Union: central coordinating agency of student associations of Galicia in 1909-1914] in «Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць», гол. ред. В. Вашкевич, Київ, Гілея, 2016, вип. 110 (7), с. 46-51.

⁴⁴ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 810-811.

⁴⁵ В. Гнідий, *Українське академічне козацтво «Чорноморе» у Чернівцях* [The Ukrainian student fraternity «Chornomore» in Chernivtsi] in «Альманах для відзначення стосеместрового ювілею українського академічного козацтва «Чорноморе» – Чернівці 1913-1963», Нью-Йорк – Філадельфія, 1963, с. 8-9.

⁴⁶ І. Ткачук, *Академічні козацтва Запорозжє і Чорноморе на Буковині* [The student fraternity Zaporozhe and Chornomore in Bukovyna] in «Українське козацтво: кварталник Українського Вільного Козацтва», Chicago, [б. в.], рік 10, ч. 4 (26), жовтень-грудень, 1973, с. 16.

⁴⁷ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 788-789.

⁴⁸ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 789-780.

⁴⁹ В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], с. 90.

⁵⁰ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 790-793.

⁵¹ І. Новосівський, *Декілька основних даних з історії українського студентського руху на Буковині* [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], с. 32.

⁵² В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], с. 92.

⁵³ І. Новосівський, *Декілька основних даних з історії українського студентського руху на Буковині* [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], с. 32.

⁵⁴ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 791.

⁵⁵ І. Новосівський, *Декілька основних даних з історії українського студентського руху на Буковині* [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], с. 32.

Reference

- 1 О. Dobrzahnskyi, Natsionalnyi rukh ukraintsiiv Bukovyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 1999, 574 s.
- 2 І. Dutchak, Ukrainske studentske tovarystvo «Moloda Ukraina» u Chernivtsiakh (1901 – 1902 rr.) [The Ukrainian student society «Moloda Ukraina» in Chernivtsi (1901 – 1902)] in «Pytannia istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei», Chernivtsi, Zoloti lytavry, 1999, t. 3, s. 270 – 276; І. Dutchak, Uchast ukrainskoho studentstva Bukovyny v zahalnoukrainskomu studentskomu rusi v druhi polovyni XIX – na pochatku XX st. (Do 125-richchia zasnuvannia Chernivetskoho universytetu) [The participation of Ukrainian students of Bukovyna in the All-Ukrainian student movement in the second half of XIXth – early XXth centuries. (To the 125th anniversary of Chernivtsi University)] in «Pytannia istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei», Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2000, t. 4, s. 273 – 278; І. Dutchak, Orhanizatsiini zasady ukrainskoho studentskoho tovarystva «Soiuz» u Chernivtsiakh (1875 – 1914 rr.) [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)] in «Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii», za zah. red. prof. M. Aleksiiievtsia, Ternopil, 2002, vyp. 2, s. 16 – 22.
- 3 R. Wagner, Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten Universität in Czernowitz [Alma mater Francisco Josephina. The German-speaking national university in Chernivtsi], München, 1979, 427 S.
- 4 E. Turczynski. Geschichte der Bukowina in der Neuzeit: zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäischen geprägten Landschaft [History of Bukovyna in the modern era: the social and cultural history of Central Europe dominated land], Wiesbaden, 1993, 260 s.
- 5 E. Biedrzycki, Historia polaków na Bukovynie [The history of Poles in Bukovyna], Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1973, 261 s.
- 6 Almanakh dlia vidznachennia stosemestrovoho yuvileiu ukrainskoho akademichnoho kozatstva «Chornomore» – Chernivtsi 1913-1963 [Almanac commemorating the one hundred semester jubilee of the Ukrainian student fraternity «Chornomore» in Chernivtsi 1913-1963], Niu-York – Filadelfia, 1963, 54 s.; Sich. Almanakh v pamiat 40-kh rokoyvyn osnovannia tovarystva «Sich» u Vidni [Sich. Almanac commemorating the 40th anniversary of the founding of the «Sich» Society in Vienna], Lviv, 1908, 538 s.

- 7 I. Novosivskiy, *Deshcho z zhyttia ukrainskykh studentskykh orhanizatsii moikh chasiv (Spohad)* [Something from the life of Ukrainian student organizations of my times (Memories)] in «*Almanakh dlia vidznachennia stosemestrovoho yuvileiu ukrainskoho akademichnoho kozatstva «Chornomore» – Chernivtsi 1913-1963*», Niu-York – Filadelfia, 1963, s. 21-22.
- 8 Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti (Dali – DACHO) [The State Archive of Chernivtsi region (Onwards – DACHO)], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 2 *Protokoly zasidan zahalnykh zboriv tovarystva «Soiuz»* [The proceedings of the general meeting of the society «Soiuz»], ark. 2-3.
- 9 DACHO [DACHO], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 1 *Statut tovarystva* [The articles of society], ark. 2-4.
- 10 DACHO [DACHO], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 1 *Statut tovarystva* [The articles of society], ark. 4.
- 11 DACHO [DACHO], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 15 *Spysky chleniv tovarystva* [Lists of society members], ark. 32-34.
- 12 V. Lenyk, *Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], Miunkhen, 1994, s. 53.
- 13 V. Simovych, *Rozvytok studentskoho zhyttia v Chernivtsiakh* [Development of student life in Chernivtsi] in «*Sich. Almanakh v pamiat 40-kh rokivyn osnovannia tovarystva «Sich» u Vidni*», Lviv, 1908, s. 504.
- 14 A. Zhukovskiy, *Ukrainske studentstvo* [Ukrainian students] in «*Bukovyna. Yii mynule i suchasne, pid red. D. Kvitkovskoho, T. Bryndzana, A. Zhukovskoho, Paryzh – Filiadelfia – Ditroit, Zelena Bukovyna*, 1956, s. 775-776.
- 15 I. Novosivskiy, Stepan Smal-Stotskiy – ukrainskiy hromadskiy diiach na Bukovyni [Stepan Smal-Stotskiy – Ukrainian public figure in Bukovyna] in «*Zbirnyk filolohichnoi sektsii Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka: Na poshanu storichchia narodyn Stepana Smal-Stotskoho*», Niu-York – Paryzh – Sidnei – Toronto, 1960, t. 28, s. 73-74.
- 16 A. Zhukovskiy, *Ukrainske studentstvo* [Ukrainian students], s. 777.
- 17 I. Novosivskiy, Stepan Smal-Stotskiy – ukrainskiy hromadskiy diiach na Bukovyni [Stepan Smal-Stotskiy – Ukrainian public figure in Bukovyna], s. 74.
- 18 I. Novosivskiy, *Dekilka osnovnykh danykh z istorii ukrainskoho studentskoho rukhu na Bukovyni* [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna] in «*Almanakh dlia vidznachennia stosemestrovoho yuvileiu ukrainskoho akademichnoho kozatstva «Chornomore» – Chernivtsi 1913-1963*», Niu-York – Filadelfia, 1963, s. 31.
- 19 I. Novosivskiy, Stepan Smal-Stotskiy – ukrainskiy hromadskiy diiach na Bukovyni [Stepan Smal-Stotskiy – Ukrainian public figure in Bukovyna], s. 74.
- 20 *Bukovyna (Chernivtsi)* [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, n. 13, 1 lypnia, s. 5; *Bukovyna (Chernivtsi)* [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, n. 23, 1 hrudnia, s. 5.
- 21 *Bukovyna (Chernivtsi)* [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, n. 23, 1 hrudnia, s. 5; *Bukovyna (Chernivtsi)* [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, n. 24, 15 hrudnia, s. 5-6.
- 22 V. Lenyk, *Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], s. 55-56.
- 23 DACHO [DACHO], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 6. *Protokoly zasidan «Naukovoho Kruzhka» akademichnoho tovarystva «Soiuz»* [The proceedings of «*Naukovyi Kruzhok*» meetings of student society «Soiuz»], ark. 1.
- 24 A. Zhukovskiy, *Ukrainske studentstvo* [Ukrainian students], s. 780.
- 25 I. Dutchak, *Orhanizatsiini zasady ukrainskoho studentskoho tovarystva «Soiuz» u Chernivtsiakh (1875 – 1914 rr.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)], s. 19-20.
- 26 A. Zhukovskiy, *Ukrainske studentstvo* [Ukrainian students], s. 781.
- 27 DACHO [DACHO], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 18 *Lystuvannia z ukrainskym studentskym soiuzom «Sich» u Vidni pro sklad upravly tovarystva «Sich» ta povidomlennia pro pryiom tovarystva v chleny «Naukovoho tovarystva im. Shevchenka» u Lvovi* [Correspondence with the Ukrainian Student Union «Sich» in Vienna about the management complement of the society «Sich» and notification about the acceptance of the society in the members of «*Shevchenko Scientific Society*» in Lviv], ark. 6.
- 28 I. Dutchak, *Orhanizatsiini zasady ukrainskoho studentskoho tovarystva «Soiuz» u Chernivtsiakh (1875 – 1914 rr.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)], s. 19-20.
- 29 DACHO [DACHO], f. 1014 *Akademichne tovarystvo «Moloda Ukraina» m. Chernivtsi*, op. 1, spr. 1 *Protokoly zasidan chleniv tovarystva za 1901 – 1902 rr.* [The proceedings of the society members meetings for the 1901-1902 years], ark. 1, 3, 10.

- 30 DACHO [DACHO], f. 1014 Akademichne tovarystvo «Moloda Ukraina» m. Chernivtsi, op. 1, spr. 1 Protokoly zasidan chleniv tovarystva za 1901 – 1902 rr. [The proceedings of the society members meetings for the 1901 – 1902 years], ark. 1.
- 31 O. Dobrzhanskyi, Natsionalnyi rukh ukraintsv Bukovyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], s. 253.
- 32 I. Dutchak, Ukrainske studentske tovarystvo «Moloda Ukraina» u Chernivtsiakh (1901 – 1902 rr.) [The Ukrainian student society «Moloda Ukraina» in Chernivtsi (1901 – 1902)], s. 273.
- 33 Korduba M. Vasyl Simovych na Bukovyni. Zhmuto spohadiv [Vasyl Simovych in Bukovyna. Cluster of memories] in Krakivski visti (Krakiv), 1944, 22 bereznia. URL: <https://zbruc.eu/node/87981>
- 34 I. Dutchak, Uchast ukrainskoho studentstva Bukovyny v zahalnoukraiinskomu studentskomu rusi v druhi polovyny XIX – na pochatku XX st. [The participation of Ukrainian students of Bukovyna in the All-Ukrainian student movement in the second half of XIXth – early XXth centuries.], s. 274.
- 35 V. Simovych, Rozvytok studentskoho zhyttia v Chernivtsiakh [Development of student life in Chernivtsi], s. 522.
- 36 O. Dobrzhanskyi, Natsionalnyi rukh ukraintsv Bukovyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], s. 255.
- 37 V. Lenyk, Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.) [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], s. 58.
- 38 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 781-782.
- 39 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 786.
- 40 V. Simovych, Rozvytok studentskoho zhyttia v Chernivtsiakh [Development of student life in Chernivtsi], s. 529-530.
- 41 V. Lenyk, Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.) [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], s. 58.
- 42 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 786-787.
- 43 R. Kuzmyn, Ukrainskyi studentskyi soiuz: tsentralnyi koordynatsiinyi orhan studentskykh tovarystv Halychyny v 1909-1914 roky [Ukrainian Student Union: central coordinating agency of student associations of Galicia in 1909-1914] in «Hileia: naukovi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats», hol. red. V. Vashkevych, Kyiv, Hileia, 2016, vyp. 110 (7), s. 4651.
- 44 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 810-811.
- 45 V. Hnidy, Ukrainske akademichne kozatstvo «Chornomore» u Chernivtsiakh [The Ukrainian student fraternity «Chornomore» in Chernivtsi] in «Almanakh dlia vidznachennia stosemestrovoho yuvileiu ukrainskoho akademichnoho kozatstva «Chornomore» – Chernivtsi 1913-1963», Niu-York – Filadelfia, 1963, s. 8-9.
- 46 I. Tkachuk, Akademichni kozatstva Zaporozhe i Chornomore na Bukovyni [The student fraternity Zaporozhe and Chornomore in Bukovyna] in «Ukrainske kozatstvo: kvartalnyi Ukrainkoho Vilnoho Kozatstva», Chicago, [b. v.], rik 10, ch. 4 (26), zhovten-hruden, 1973, s. 16.
- 47 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 788-789.
- 48 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 789-780.
- 49 V. Lenyk, Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.) [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], s. 90.
- 50 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 790-793.
- 51 I. Novosivskiy, Dekilka osnovnykh danykh z istorii ukrainskoho studentskoho rukhu na Bukovyni [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], s. 32.
- 52 V. Lenyk, Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.) [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], s. 92.
- 53 I. Novosivskiy, Dekilka osnovnykh danykh z istorii ukrainskoho studentskoho rukhu na Bukovyni [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], s. 32.
- 54 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 791.
- 55 I. Novosivskiy, Dekilka osnovnykh danykh z istorii ukrainskoho studentskoho rukhu na Bukovyni [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], s. 32.